

BŪTOVĖS SLĖPINIAI BE TELEVIZIJOS KAMERŲ

Rec.: Visa istorija yra gyvenimas: 12 sakinės istorijos epizodų.

Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas.

Vilnius: Aidai, 2008. 278 p.

2006 m. gruodžio 15 d. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedros doktorantas Aurimas Švedas apgynė istorijos mokslo krypties disertaciją „Sovietinė lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos“ (disertacijos gynimo tarybos pirmininkas prof. habil. dr. Šarūnas Liekis, nariai – doc. dr. Arvydas Anušauskas, prof. habil. dr. Tamara Bairašauskaitė, prof. dr. Alfredas Bumblauskas, prof. habil. dr. Zenonas Norkus, oponentai doc. dr. Antanas Kulakauskas, doc. dr. Rasa Čepaitienė). Disertacijos gynimą aprašė Aurelijus Gieda straipsnyje, operatyviai paskelbtame „Lietuvos istorijos studijų“ puslapiuose¹.

Remdamasis savo vadovo ir mokytojo Alfredo Bumblausko įdirbiu, jaunas tyrėjas savo disertacijoje pateikė gerai apgalvotą Lietuvos sovietinės istoriografijos raidos periodizacijos schemą, o ja naudodamasis sukūrė įtaigų ir įtikinamą pasakojimą, kaip vadinamaisiais „Stalino laikais“ buvo sukonstruota tuometinės valdžios politines reikmes aptarnaujanti Lietuvos (tiksliau, Lietuvos SSR) istorijos schema, tam pritaikant vulgarizuoto, sudogmintą ir

kartu numarinto kaip mokslas marksizmo kategorijas; kaip istorikai, priversti eiti socialinės ir ekonominės, visų pirma, agrarinės istorijos lažą, sugebėjo tą lažą eidami sukurti turinčių išliekamąją mokslinę vertę kūrinį, išlaikyti ir pagilinti savo profesinę kultūrą; ir kaip ilgainiui po gelžbetoninė „oficialiojo diskurso“ pluta ėmė rasti alternatyvaus – civilizacinio – požiūrio į Lietuvos istoriją užuomazgos ir daigai, suvešję ir davę derlių jau posovietiniu laikotarpiu.

Bene daugiausia pagyrimų A. Švedas sulaukė už darbo empirinio pagrindimo naujoves. Tam jis panaudojo ne tik tradicinius istoriografinio tyrimo šaltinius – sovietinių laikų istorikų produkciją (kas savaime suprantama) ir tuometinių istorijos mokslo institucijų įvairių renginių protokolus bei kitą dokumentaciją (kiek jos pavyko rasti archyvuose), bet ir užrašytus pusiau struktūruotus interviu su to laikotarpio liudininkais, daugelis kurių toli gražu nebuvo antro plano veikėjai. Tai istorikai Ričardas Čepas, Edvardas Gudavičius, Vanda Kašauskienė, Antanas Kulakauskas, Mečislovas Jučas, Sigitas Jegelevičius, Ingė Lukšaitė, Algirdas Šidlauskas, Antanas Tyla, Algirdas Vaitkūnas, Irena Valikonytė, etnografai Vacys Milius ir Angelė Vyšniauskaitė, filosofas Bronius Genzelis, lituanistai Bronys Savukynas ir Vanda Zaborskaitė, istoriko Juozo Jurginio

¹ Gieda A. Disertacijos gynimas, besišaukiantis užrašų knygelės (Apie Aurimo Švedo daktaro disertaciją „Sovietinė lietuvių istoriografija: oficialusis diskursas ir jo alternatyvos (1944–1985 m.)“ ir jos gynimą, įvykusį 2006 m. gruodžio 15 dieną // Lietuvos istorijos studijos. 2006, t. 18, p. 128–132.

sūnus Julius, ilgametis sovietinės Lietuvos kultūros ministras ir jos „prievaizdas“ Lietuvos komunistų partijos CK aparate Lionginas Šepetyš.

Šie interviu buvo disertacijos priedas, kurį skaityti buvo ne mažiau įdomu negu pačią disertaciją. Todėl gynimo metu disertantui buvo rekomenduota šią medžiagą paskelbti kaip sakininės istorijos knygą. Aptariama knyga gali būti laikoma daliniu šios rekomendacijos įvykdymu. Apgynęs disertaciją, A. Švedas pokalbius su pačiu įdomiausiu iš savo pašnekovų – Edvardu Gudavičiumi – pratęsė, papildė „disertacinius“ interviu (knygoje jie skelbiami kaip IX–XI pokalbiai) „podisertaciniais“ (I–VIII ir XII pokalbiai). Pirmuosiuose istorikas buvo klausinėjamas apie sovietinę istoriografiją, dabar jo pašnekovą daugiau domino E. Gudavičiaus biografija, prisiminimai apie tėvus, prieškarį ir pokario Kauną, pasaulėžiūra bei politinės pažiūros. Išėjo knyga, kuriai lietuvių literatūroje (bent jau istorinėje) analogų rasti sunku. A. Švedas ją pateikia kaip sakininės istorijos kūrinį. Toks apibūdinimas gerai tinka atskiroms jos dalims (pvz., III–V pokalbiams), bet vargu ar ir visai visumai (pvz., I pokalbiui, kur E. Gudavičius atveria savo pasaulėvaizdį, ar XII, kur dalijasi mintimis apie istorijos mokslo (visų pirma, medievistikos) būklę ir perspektyvas).

Todėl ir lyginu ją su (neįrašytu) „Būto vės slėpinių“ laidų ciklu, kuriame vienas pokalbis – viena laida. Tik šioje knygoje profesorių E. Gudavičių kalbina kitas pašnekovas (ne profesoriaus mokinys Alfredas Bumblauskas, bet mokinio mokinys Aurimas Švedas), o pats profesorius daugumoje „laidų“ kalba jau nebe kaip ekspertas tyrėjas, o kaip „gyvas“ istorijos šaltinis. Sakytinės istorijos praktikoje dažnai daro-

mi ne tik garso, bet ir vaizdo įrašai. Bendra A. Švedo pokalbių trukmė – 29 valandos. Tad knygos ekvivalentas tikrai galėtų būti tik visas laidų ciklas, o ne viena laida. Tačiau galima įsivaizduoti ir skaitmeninį vaizdo diską (DVD), į kurį patektų patys įdomiausi pokalbiai ar jų dalys. Pavyzdys galėtų būti jaunų Vilniaus universiteto (VU) Filosofijos fakulteto dėstytojų Jono Dagio ir Nerijaus Mileriaus parengtas skaitmeninis vaizdo diskas „Klasikinės ir šiuolaikinės filosofijos problemos“, kuriame dvylika pamatinių filosofijos temų (būtis, gamta, gėris, grožis, kalba, kasdienybė, laikas, laisvė, sąmonė, teisingumas, tiesa, tikėjimas) kalba iškiliasi Lietuvos filosofai ir kitų sričių specialistai: menininkai, teisininkai, medikai, fizikai, kunigai.

Šiaip ar taip, Edvardas Gudavičius yra ne tik iškiliasis šiuolaikinis Lietuvos istorikas, bet ir televizijos žvaigždė bei apskritai vienas iš nedaugelio mūsų besikomercializuojančioje ir dėl to nihilistiškėjančioje bei ciniškėjančioje (taigi, save griauančioje) kultūroje dar išliekančių visuotinai pripažintų autoritetų. Jonas Kubilius yra mūsų Matematikas, Arvydas Šliogeris – Filosofas, Donatas Banionis (ar Regimantas Adomaitis) – Aktorius, Justinas Marcinkevičius – Poetas, Vytautas Landsbergis – Politikas, Algirdas Brazauskas – politikas, o Edvardas Gudavičius yra mūsų Istorikas, viena iš neįkainojamų mūsų kultūros vertybių. Toks būdamas, turi gausybę mokinių ir šiaip gerbėjų arba (kaip sako šiuolaikinis jaunimas) „fanų“. Vienas jų yra ir šių eilučių autorius. Todėl užbaigti įžanginę knygos dalį galima tiesiog konstatuojant, kad A. Švedo išleista knyga yra puiki dovana visai šiai mūsų publikai. Kitaip, tiesą sakant, ir nebūtume sužinoję nei profesoriaus genealogijos, ku-

rioje yra ir mozūriškų bei rusiškų šaknų, nei įdomių ir šiltų detalių apie vaikystės ir jaunystės metus, apie kurias jis pasakoja su paperkančiu atvirumu. Ko vertas vien pasakojimas apie aukštosios matematikos studijų Kauno politechnikos institute peripetijas, kurių kulminacija yra slapstymasis po suolu ir bėgimas iš auditorijos, gelbstintis nuo išskvietimo prie lentos, „įdavus“ nelojaliam kolegai...²

Artimiau susipažinus su Edvardo Gudavičiaus biografija darosi aiškiau, kaip ir kodėl būtent jis, „iš istorijos“ pradėjęs gyventi tik 45-aisiais gyvenimo metais, išmainęs Vilniaus skaičiavimo mašinų gamyklos skyriaus vedėjo pareigas į šešiasdešimtčia rublių mažiau apmokamą Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotojo darbą, tapo mūsų Istoriku. Tiesa, gyventi „istorijai“ jis pradėjo daugiau kaip dešimtmečiu anksčiau – 1962 m. pradėjo studijuoti istoriją VU Istorijos fakulteto neakivaizdiniame skyriuje. Tačiau, šiaip ar taip, profesoriaus žmogiškoji ir profesinė biografija savo kartai yra visiškai unikali ir niekaip netelpa į tą „modernaus gyvenimo“ būdo šablona, kaip jį vaizduoja šiuolaikinė biografijų ir karjeros sociologija³. Be galo sunkiais laikais jis sugebėjo gyventi gyvenimą, kuris kiek netikėtai primena šių sociologijos subdisciplinų teoretikų taip vadinamą „pomodernią“ biografiją. Tai gyvenimas, kuriam esąs pasmerktas globalizuoto kapitalizmo vėjų blaškomas individas, nebeturėsiąs „moderniojo“ in-

divido prabangos nugyventi vieną nedaloma gyvenimą, kurio šerdis yra nuosekliai per visą „suaugusį“ gyvenimą tam tikroje profesijoje daroma karjera. Tos prabangos ateinančios kartos nebeturėsiančios, nes „kūrybiškai naikinantis“ kapitalistinės rinkos viesulas taip pat greitai sunaikinąs senas garbingas profesijas, kaip ir sukuriąs naujas (irgi tik laikinas), paversdamas tą, kas buvo kažkas, niekuo: jeigu jis laiku neprisitaiko prie rinkos iššūkių. Kas žino, gal nebetoli tas laikas, kai tokia biografija, kokią pasirinko E. Gudavičius, bus nebe išimtis, bet taisyklė, o pirmakursių suoluose sėdės netgi ne trisdešimtmečiai, o šešiasdešimtmečiai, pagaliau galį sau leisti prabangą „pagyventi istorijai“?

Ar tai gerai, ar blogai? Žiūrint kam. Tai, kas „blogai“ istorikams, nebūtinai blogai istorijai. Apie pernelyg ankstyvų istorijos studijų pavojus kadaise taip gerai parašė Friedrichas Nietzsche, kad belieka jį pacituoti: „Pažvelkite į studentą istoriką, į šį ankstyvo, jau beveik paauglystės metuose pasireikškusio nusivylimo viskuo palikuonį. [...] Jau būdamas berniukas jis buvo ‘užbaigtas’, o dabar jis ‘perbaigtas’: pakanka jį pakratyti, ir į skreitą barškėdama ims byrėti išmintis; tačiau ši išmintis supuvusi, ir kiekviename obuolyje slepiasi kirminas. Patikėkite: jei žmogus turi dirbti mokslo fabrike ir duoti naudą anksčiau negu jis subręs, tai greitai mokslas žlugs, kaip ir vergai, kuriuos verčia pernelyg anksti dirbti šiame fabrike. [...] Taip, per pastaruosius dešimtmečius mokslas sparčiai pažengė į priekį! Bet pažiūrėkite į jūsų mokslininkus, į tas išsekintas perekšles! Tai jokiū būdu nebe ‘harmoningos natūros’; tik kvaksėti jie sugeba geriau negu bet kada, nes dažniau deda kiaušinius. Beje, kiaušiniai darosi vis mažesni (nors

² Visa istorija yra gyvenimas: 12 sakininės istorijos epizodų. Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas. Vilnius: Aidai, p. 105–109.

³ Žr., pavyzdžiui, Kohli M. *Soziologie des Lebenslaufs*. Darmstadt: Luchterhand, 1978; Blossfeld H.-P., Buchholz S., Hofacker D. (Eds.) *Globalization, Uncertainty and Late Careers in Society*. London: Routledge, 2006.

knygos – vis storesnės).“⁴ Žodį „kvaksėjimas“ pakeitę „prezentacija“, gausime labai tikslų šiuolaikinio mokslo vaizdą, tik, palyginti su F. Nietzsche’s laikais, „mokslo fabrikas“ dar labiau sustambėjo ir racionalizavosi, jau visiškai supanašėdamas su Vievio paukštynu...

Kas gali paneigti, kad profesorius tapo tuo, kuo tapo taip pat ir dėl to, kad ne per anksti pateko į šį „paukštyną“? Tiksliau, spėjo pabūti kitame paukštyno skyriuje. „Techninis išsilavinimas man pasufleruo-davo tam tikrus sprendimus ieškant atsakymų į istoriniuose šaltiniuose pateiktus klausimus.“⁵ Taigi, žinios ir intelektualiniai įgūdžiai, įgyti pirmųjų aukštojo mokslo studijų metu, toli gražu nebuvo kliūtis ar balastas antrai profesijai. Vertingiausi iš jų – gebėjimas nuosekliai mąstyti ir įrodinėti, aprėpiant problemą, galimus jos sprendimus ir jų implikacijas kaip visumą. Tai dėl jų jis tapo nelygstamu „probleminio istorizmo“ (A. Bumblausko terminas) atstovu šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje. Ką šis gebėjimas konkrečiai reiškia, galima iliustruoti profesoriaus dvyliktame tekste improvizuotos istoriografinės schemos pavyzdžiu. Vienoje vietoje jis taip aiškina, kuo gi skiriasi gera istoriografija nuo blogos („chaltūros“): „Mūsų svarstomo klausimo aiškumui derėtų įsivesti keturias kategorijas, kurios sudarytų kvadratą. Iš pradžių horizontaliai tame kvadrato atidalinkime dvi mažesnes erdves ir jose užrašykime: ‘gilus mokslas’ bei ‘negilus mokslas’. Vertikalčiai užrašykime ‘elegantiškas tekstas’ bei ‘neelegantiškas tekstas’. Taigi, šiame kvadrato galimos įvairios kombinacijos:

‘moksliškas’ ir ‘elegantiškas’, ‘moksliškas’ ir ‘neelegantiškas’...“⁶ Taip klausimą struktūruoti vargu ar galėtų humanitaras, nestudijavęs nei matematikos, nei netgi formaliosios logikos (privalomų šio dalyko studijų nebuvimas – didelė skriauda Istorijos fakulteto studentams).

Pasinaudodami profesoriaus siūlo-ma schema, taip ir galėtume atsakyti, kas sudaro E. Gudavičiaus, kaip istoriko, paslaptį: tai „gilus mokslas“, kuris kartu yra ir „elegantiškas tekstas“. Ir kas gi galėtų paneigti, kad daugiakultūrė mikroaplin-ka šeimoje, kurios tėvas buvo į Lietuvą iš emigracijos Rusijoje grįžęs „didmiesčio žmogus“, o sūnaus auklėjimui atsidėjusi motina – „carinio pulkininko duktė“, yra visiškai bereikšmiai dalykai, jeigu norime paaiškinti ankstyvą profesoriaus alergiją baltofilinei ir „šapokinei“ Lietuvos istorijos vizijoms? Kad jausmas, jog nėra „savas tarp savų“, kurį profesorius prisi-pažįsta jaučias tarp šiuolaikinių Lietuvos istorikų, nėra kaip nors susijęs su vaikystės tarp Kauno berniukščių metais persekiojusia abejojne „kiek aš esu savas vienur ar kitur“?⁷ Vėlgi nerandu geresnio būdo iš-plėtoti šią mintį, kaip tiesiog pateikti porą citatų iš kito profesoriaus E. Gudavičiaus tokios mėgstamos vokiečių kultūros klasi-ko Georgo Simmelio „Ekskurso apie sve-timajį“. Svetimasis „yra praktiškai ir teo-riškai laisvesnis, jis visus santykius mato be prietarų, vertina juos pagal bendresnius, objektyvesnius idealus ir jo veiksmų ne-kausto įpratimas, pietetas, antecedentai“⁸. G. Simmelis patikslina, kad svetimasis „čia suprantamas ne kaip klajūnas, kuris

⁴ Nietzsche F. Apie istorijos žalą ir naudingumą // Kultūra ir istorija. Sud. V. Berenis. Vilnius: Gervėlė, 1996, p. 83–84.

⁵ Visa istorija yra gyvenimas, p. 243.

⁶ Ten pat, p. 247.

⁷ Ten pat, p. 53.

⁸ Simmel G. Sociologija ir kultūros filosofija. Rinktinė. Vilnius: Margi raštai, p. 237–238.

šiandien ateina, bet rytoj išeina, o kaip tas žmogus, kuris šiandien ateina, o rytoj pasilieka, taigi kaip potencialus klajūnas, kuris, nors ir nėra vėl išvykęs, vis dėlto nėra įveikęs atskirumo, susijusio su atėjimu ir išėjimu⁹. O juk „svetimieji“ būna ne tik atvykėliai į svečias šalis, bet ir „atsivertėliai“ ar net „persivertėliai“, kurie keitė profesijas, mokslo dalykus, jų paradigmas ir kitokius tikėjimus, sudegino tai, kam meldėsi, ir nusilenkė tam, ką degino (kaip antai apaštalas Paulius)...

Įdomiausias ir yra tos interviu vietos, kuriose profesorius atsiskleidžia kaip toks „svetimas“. Štai kaip jis vaizduoja savo padėtį Lietuvos istorijos instituto Feodalizmo skyriuje: „Jeigu turėsime omeny mūsų skyriaus atmosferą, tai turbūt Marksas ir Engelsas būtų laikomi *nonsensu*. Žinoma, aš kalbu apie tą *ore tyrančią atmosferą*. Kas, be jokios abejonės, už skyriaus ribų negalėjo išeiti. O kadangi aš ir tuomet, ir dabar marksizmą vertinu rimtai, galimas daktas, kai kurie skyriaus kolegos galėjo mane palaikyti konjunktūrininku, nes marksizmas buvo vertinamas labai skeptiškai. Šiuo atveju Feodalizmo skyriuje reikėjo *drąsos* pasiremti Marksu, o ne priešingai – jį ignoruoti. Klimatas buvo toks.“¹⁰ Reikia tik patikslinti, kad kalbama ne apie 1991 ar 1992-uosius metus, bet apie gūdųjį sovietmetį, kurį prisimindami dauguma istorikų didžiuojasi buvę „tylieji rezistentai“. Savo straipsnių ir knygų pirmuosius puslapius papuošę „būtinosiomis citatomis“, toliau rašę ką norėję, tegu ir „Ezopo kalba“.

Žinoma, profesorius sako netiesą, kai kartais ima ir pareiškia, kad ligi šiol tebėra marksistas (tegu ir su išlyga, kad tai

galioja tik K. Marxo metodologijai, bet ne socialinei utopijai). Tai veikiau efektingas mostas ir toliau pozicinuoti save kaip „truputį svetimą“. Plačiausiai skaitomas E. Gudavičiaus veikalas – „Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų“ – ryškiai ir nuosekliai reprezentuoja tai, ką galima pavadinti „civilizacine prieiga“. Kaip probėgomis taikliai paaikšina pats E. Gudavičius¹¹, pagrindinė marksizmo sąvoka yra „gamybos būdas“, kuris nulemia kitus „visuomeninės ekonominės formacijos“ bruožus. O civilizacinėje prieigoje pagrindinė sąvoka yra „gyvenimo būdas“, kuris nieko „neleimia“, nes civilizacija ir yra gyvenimo būdas, kurio atskiri aspektai ar pjūviai yra ūkis (pragyvenimo būdas), politika, religija, kultūra, apie kurių santykius civilizacinė prieiga nekelia jokių bendrų hipotezių. E. Gudavičiaus, kaip medievisto, mąstymo trajektorija mažai skiriasi nuo tos, kurią nuėjo sovietinė rusų medievistika (turiu omenyje vadinamosios „visuotinės istorijos“ specialistus, tyrinėjančius ne Rusijos istoriją) nuo Aleksandro Neusychino iki Arono Gurevičiaus. Marksistinio laikotarpio paveldas E. Gudavičiaus, kaip istoriko, mąstyme yra individualios žemės nuosavybės (odalio) ir individualaus ūkininkavimo, kaip skiriamųjų Vakarų civilizacijos bruožų, koncepcija, kurią jis išplėtojo cikle straipsnių, paskelbtų 1979–1983 metais¹², bet naudojo ir vėlesniuose savo darbuose. Odalis prie-

¹¹ Ten pat, p. 110.

¹² *Gudavičius E.* Baltų alodo raida // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A (toliau – MADA). 1979, t. 4 (69), p. 95–103; *Idem.* Baltų alodo paveldėjimas ir disponavimas juo // MADA. 1980, t. 3 (72), p. 55–62; *Idem.* Europos ikifeodalinė visuomenė (tarybinės istoriografijos duomenys) // MADA. 1983, t. 4 (85), p. 82–90; *Idem.* Aukščiausia žemės nuosavybė 'barbarinėje' Lietuvoje // Istorija. 1983, t. 23, p. 3–12.

⁹ Ten pat, p. 234.

¹⁰ Visa istorija yra gyvenimas, p. 222.

šinamas nevakarietiškių civilizacijų „bendruomeninei“ nuosavybei bei gamybai, kurios suvokiamos per K. Marxo azijinio gamybos būdo koncepcijos prizmę.

Galima abejoti, ar tikrai visos šios idėjos yra vertingas paveldas. Individuali nuosavybė nėra privati nuosavybė (*jus utendi et abutendi*), kol nėra laisvos žemės rinkos, kurioje žemė yra tik prekė. Tokios rinkos nėra netgi šiuolaikinėje Lietuvoje (kol nesibaigė draudimo parduoti žemę užsieniečiams galiojimo laikas), o ką kalbėti apie tuos „barbariškus“ laikus, kuriuose odalio koncepcijos šalininkai ieško Vakarų savitumo ištakų. Tais laikais žemė būdavo ne perkama, o tiesiog užgrobiamą ginklu. O norint ją užgrobti ir išlaikyti, kaip tik reikėjo labai stiprios grobikų bendruomenės, nes būtent ji įkūnija tai, ką šiuolaikiniai sociologai vadina „socialiniu kapitalu“. Būtent jis buvo svarbiausias anų laikų žmonių (bendras) turtas. Jeigu žemė kartais ir būdavo parduodama, ji nebuvo „paprasčia“ prekė, nes jos pardavėjas tapdavo socialiniu niekuo (be žemdirbystės nebuvo beveik jokių kitų profesijų, kuriomis būtų buvę galima užsiimti, pardavus žemę). O ir padaryti to negalėjo be giminaičių ir kitų pardavėjo „socialinio kapitalo“ bendrasavininkų sutikimo.

O azijinio gamybos būdo koncepcija Vakarų akademiniam diskurse „nurašyta“ dėl jos akivaizdaus „orientalizmo“, kurį kritikuoti Vakarų akademiniame bendruomenėje jau senokai tapo „politikorektiškumu“¹³. Lietuvoje ta koncepcija istorikams ypač smagi buvo dėl to, kad leido, suraičius špygą kišenėje, netiesiogiai ezopiškai priskirti „azijiniam gamybos būdai“ ir sovietinę ekonominę sistemą, kartu sugesti-

juojant, kad ji visiškai svetima „Lietuvos ištakoms“: ir baltai, pasirodo, turėję odalį. Taip, turėjo, bet paskui du tris šimtmečius, per kuriuos pasikeitė vos ne keliolika žmonių kartų, turėjo (kitai nei Skandinavija) ir palivarkinę baudžiąvą. O paskui „tik“ 50 metų turėjo kolūkinę santvarką, kurių pakako, kad ir dabar turėtume tiek daug jos besiilginčių Lietuvos žmonių. O juk keblu išsvengti išpūdzio, kad E. Gudavičiaus požiūriu būtent tas archajinis baltų alodas ir yra šiandieninės Lietuvos vakarietiško („individualistinio“) civilizacinio tapatumo laidas ar genas. Ar tai kartais nėra ir kiek netikėtas (nes besireiškiantis dėl „likutinio marksizmo“) vis tos pačios esencialinės baltofilijos (šiaip jau profesoriaus negailestingai kritikuojamos) recidyvas?

Azijinio gamybos būdo koncepcijoje labai jau ryškiai prasišviečia hegeliškoji istoriosofinė schema, kurioje istorija, nors ir prasideda Rytuose, toliau ten nebevyksta, nes tuose kraštuose, kuriuos gamta ar dar kas nors pasmerkė gaminti „azijiniu būdu“, net du su puse tūkstančio metų sukasi dinastinių ciklų „voverės ratas“, o tikroji pažanga tuo metu vyksta tik mažame vakariniame Eurazijos pakraštyje, pradedant „graikiškuoju stebuklu“. Neeuropinę istoriją azijinio gamybos būdo koncepcija paverčia juoda naktimi, kurioje visos katės pilkos. Gal K. Marxo laikais mintis, kad ikimodernioji Rusija, Kinija, Indija, islamo pasaulis (prie jų vėliau buvo pridėti dar ir actekai su inkais) – tai vis ta pati „azijinė formacija“, tačiau šiais laikais tarp tų kraštų istorijos specialistų sunku rasti tokių, kurie su tokia mintimi sutiktų. Vis mažiau ir tokių, kurie mano, kad „Vakarų iškilimas“ – racionalaus antrepreneriško kapitalizmo tėvynės ir industrinės revoliucijos pionierės vaidmuo – buvo nulem-

¹³ Žr. Said E. *Orientalizmas*. Vilnius: Apostrofa, 2006.

tas dar barbariškais arba ikifeodaliniais laikais, kaip juos marksistiškai pavadino A. Neusychinas.

Beje, azijinio gamybos būdo koncepcija gana sunkiai įsikomponuoja ir į marksistinės socialinės teorijos visumą. Kaip skelbia jau pats žinomo Friedricho Engelso veikalas pavadinimas, privatinė gamybos priemonių nuosavybė buvo valstybės atsiradimo priežastis. Jeigu „Rytuose“ nebuvo tokios nuosavybės, tai kaipgi ten galėjo atsirasti ta despotinė ar netgi totalitarinė valstybė, kurią azijinio gamybos būdo koncepcijos šalininkai (kaip antai Karlus Wittfogelis) laiko gamybos priemonių savininku „Rytų“ civilizacijose? Užtat galima tik pritarti E. Gudavičiaus įsitikinimui, kad pažengti pirmyn XII–XIII a. Lietuvos istorijos tyrimuose neįmanoma, nesugrįžus prie Henryko Lowmianskio tyrimų¹⁴. Tačiau tai ne marksizmas, o tiesiog sociologiškai jautri istorija, kuri yra ne tik chronologinė analų mokyklos pradininkų amžininkė, bet ir jų metodologinė antrininkė. Todėl iš Analų mokyklos, kurią prof. E. Gudavičius laiko šiuolaikinės medievistikos viršūne, atstovų veikalų viduramžių Lietuvos istorijos tyrėjas gali išmokti ne ką daugiau, palyginti su tuo, ką gali gauti iš H. Lowmianskio darbų.

Žinoma, E. Gudavičiaus interviu – tai ne (bent jau ne pirmoje eilėje) tribūna metodologinėms pažiūroms skelbti ar diskutuoti. Tai visų pirma šaltinis jo gyventam laikui pažinti. Kaip toks šaltinis įdomiausi

¹⁴ *Lowmianski H.* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. Tom 1–2. Wilno: Nakładem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1931–1932. Žr. taip pat: *Gudavičius E.* Ar pasistūmėta sovietinėje istoriografijoje po Henriko Lowmiańskio „Studijų apie Lietuvos valstybės ir visuomenės genezę“ // Lietuvos istorijos studijos. 1997, Nr. 5, p. 7–21; Visa istorija yra gyvenimas, p. 135, 169.

ir vertingiausi tie puslapiai, kuriuose istorikas kaip išpažintyje pasakoja apie vайkystės ir jaunystės metus bei jauno inžinieriaus gyvenimą. Jiems ne ką nusileidžia pasakojimai apie antrojo (neakivaizdinio) studentavimo metus VU Istorijos fakultete. Tačiau jo pasakojimai apie istorikų bendruomenės gyvenimą sovietmečiu kelia daugiau klausimų, negu leidžia sužinoti ką naujo, palyginti su kitų A. Švedo pašnekovų pasakojimais ar po truputį gausėjančia memuarine literatūra¹⁵. Štai visas vienuoliktas interviu (bent jau sprendžiant pagal antraštę) skirtas „pogrindžiui, kurio partija nesugebėjo kontroliuoti“. Tačiau kas tas „pogrindis“? Istorikas pasako tik tiek: „Taigi, apie pogrindį aš galiu kalbėti, paminėdamas XX amžiaus 8 dešimtmetį, nes tuo metu su juo teko asmeniškai susidurti jau kaip susiformavusia struktūra. Pogrindį išties telkė lietuviškas arba patriotiškas požiūris. Tačiau aš savęs irgi nelinkęs laikyti kokiu nors kolaborantu, kaip kad man tenka apie save iš pogrindžio dalyvių išgirsti.“¹⁶

Tačiau klausėjas profesoriaus taip ir nepasiteirauja, kas gi tie pogrindžio dalyviai? Ar „pogrindis“ – tai tie Lietuvos istorijos instituto Feodalizmo skyriaus darbuotojai, tarp kurių jis jautėsi kaip balta (tiksliau, raudona) varna su savuoju marksizmu? Ar tai Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos leidėjai, kurie buvo taip giliai užsikonspiravę, kad net „visagaliu KGB“ nepavyko jų susekti iki pat sovietmečio pabaigos? Ar Antano Terlecko aplinka? Ar (tai būtų įdomiausia) grupė pačios pro-

¹⁵ Žr. *Gaigalaitė A.* Į istoriją ir save pažvelgus. Vilnius: Vaga, 2002; *Kulikauskas P.* Kelias į archeologiją. Vilnius: Vaga, 2003; *Žepkaitė R.* Gyvenimas atiduotas istorijai. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006 ir kt.

¹⁶ Visa istorija yra gyvenimas, p. 231.

fesionalių istorikų bendruomenės narių? Kas gi jie, tie „pogrindžio istorikai“? Tai ne vienintelis klausėjo darbo „brokas“. Štai E. Gudavičius gana išsamiai pasakoja apie bendravimą (1972 ar 1973 m.) su neįvardytu asmeniu, kurį jis turėjo pagrindų įtarti buvus sovietinio saugumo provokatoriumi¹⁷. Profesorius susieja šį galimą sovietinių represinių organų susidomėjimą savo asmeniu su savo veikla Alko klube – Lietuvos istorijos mylėtojų grupėje, kuri 1967 m. susibūrė Vilniaus skaičiavimo mašinų gamykloje. Toliau E. Gudavičius kartą vos ne ragina klausėją apie šį labai įdomų (ir „pogrindžio“, ir „kolaboravimo“ klausimams) gyvenimo epizodą paprašyti papasakoti smulkiau¹⁸, bet A. Švedas profesorius prašymui taip ir lieka kurčias.

Yra ir daugiau profesoriaus teiginių apie „istorikų cecho“ gyvenimą sovietmečiu, kurie kelia klausimų – tik šį kartą apie sakininės istorijos galimybių ribas. Antai E. Gudavičius pasakoja apie partinių prievaizdų senovės spartiečių pavyzdžiu Lietuvos istorijos tyrėjams kartkartėmis rengiamas „kriptijas“. „Šiuo atveju būdavo visai nesvarbu, ar nukentėjęs mokslininkas dirbdavo ‘ideologiškai teisinga linkme’, ar ne. Tiesiog nuskambėdavo verdiktas, jog kažkas yra ‘ideologiškai ydinga’, o iš periodikos dingdavo straipsniai, ‘aukštinantys feodalinę praeitį’. Po kiek laiko situacija normalizuodavosi. Ir vėl būdavo ‘šienaujamos galvos’“¹⁹. Gal tokių „kriptijų“ ir būdavo „Stalino laikais“. Tačiau tai, ką pasitaiko perskaityti kitų istorikų memuaruose, kelia įtarimų, ar bent jau vėlesniais laikais (paskutiniaisiais dviem trimis sovietinės valdžios dešimtmečiais),

tokių „kriptijų“ tikrosios spyruoklės kartais nebūdavo visais kitos? Štai iš Prano Kulikausko memuarų sužinome, kad VU Lietuvos istorijos (tiksliau, Lietuvos TSR) katedros, kurios „likvidavimo“ Atgimimo metais tuometiniams Istorijos fakulteto reformatoriams iki šiol negali atleisti kai kurie istorikai, įkūrimo 1966 m. iniciatoriai buvo visai ne tylieji rezistentai istorikai, o tuometinis VU rektorius Jonas Kubilius ir Antanas Sniečkus. „Tais metais prof. J. Kubilius grįžo iš JAV, kur skaitė matematikos paskaitas. Matyt, jam kliuvo nuo JAV lietuvių, kodėl Vilniaus universitete yra TSRS ir Visuotinės istorijos katedros, o Lietuvos istorijos katedros nėra. Grįžęs ir informavęs apie tai tuometinį Centro Komiteto pirmąjį sekretorių Antaną Sniečką, prof. J. Kubilius gavo nurodymą, kad tokia katedra steigtina. J. Jurginio ir J. Žiugždos pasiūlymu ji turėtų būti steigiama vietoj Archeologijos ir etnografijos katedros.“²⁰ Toliau P. Kulikauskas pasakoja apie savo (ir Pranės Dundulienės) žygius (žinoma, į LKP CK), mėginant „išgelbėti“ Archeologijos ir etnografijos katedrą (nuo J. Kubiliaus?).

Kas gali paneigti, kad šis atvejis yra tik tipiškas ne vien sovietmečiu kylančių (dėl „optimizavimų“, „perstruktūrinimų“ ir kt.) „realiame moksle“ konfliktinių situacijų pavyzdys? Kas gali paneigti, kad konfliktuojančios pusės ne visada ieškodavo „išrišimo“ tik LKP CK (Vilniuje)? Juk buvo dar ir TSKP CK Maskvoje. Turbūt, būdavo drašuolių (netgi tarp istorikų), kurie nepabijodavo „apskusti“ ir „patį Sniečką“, ir gal ne visada tik anoniminius laiškais. Buvo ir kitų organų, į kuriuos buvo galima rašyti, nepasidalijus etatų, prioritetų (pvz., kas tirs ir leis Lietuvos statutus ar LDK Metriką?),

¹⁷ Visa istorija yra gyvenimas, p. 85–87.

¹⁸ Žr. ten pat, p. 152.

¹⁹ Ten pat, p. 204.

²⁰ Kulikauskas P. Kelias į archeologiją, p. 130–131.

premių ir t. t. Na, bet ar istorikas, pasirinkęs tokį „kovos už (savo) teisybę“ būdą (tegu tik ir gindamasis nuo to, kas „pirmas pradėjo“), galėjo tikėtis sėkmės, kad ir po didinamoju stiklu nesuradęs savo oponento ar jo mokinių „produkcijoje“ būtų ar nebūtų „ideologinių nuodėmių“? Kadangi kiekvienas istorikas žinodavo, kad gali atsidurti tokioje situacijoje ir būti kolegos apskūstas, tai „prievaizdų“ ir „cenzorių“ nelabai ir reikėdavo – kiekvienas cenzūravo („prisižiūrėjo“) pats. O „prievaizdai“ ir „cenzoriai“ vargu ar spėdavo išnagrinėti visus juos užplūstančius signalus ir juose susigaudyti.

Panašūs konfliktai dėl istorikų geidžiamų (kaip visada ribotų ir todėl visiems nepakankamų) išteklių tebevyksta ir ligi šiol, tik nebėra tų instancijų (užtat yra kitų), kurios anais laikais lemdavo tų konfliktų sprendimą. CK (ypač jo pirmieji sekretoriai) tikriausiai turėdavo kur kas svarbesnių rūpesčių, negu šios istorikų rietenos (juk buvo dar ir rašytojų, ir kitokių menininkų, kurie „už būvį“ tarpusavyje kovodavo dar aršiau...). Antai lietūs, trukdantys laiku nukasti bulves, ar snukio ir nagų liga, sukėlusį grėsmę, kad Lietuvos TSR neįvykdys einamųjų metų gyvulininkystės produkcijos plano. Tačiau kartais mokslininkai (ne vien istorikai) turbūt susikibdavo tiek, kad belikdavo tik „kriptijos“, kurių aukų tikroji („mikropolitinė“, susijusi su jų kova dėl galios ir įtakos savo „cecho“ viduje) kaltė gal maža ką bendra turėdavo su klaidomis ar „iškraipymais“, padarytais tyrinėjant Lietuvos praeitį...

Nuo L. Ranke's laikų istorikai puikiai žino, kad, norint išaiškinti tikrąsias „didžiosios“ tarptautinės politikos spyruokles, reikia eiti į archyvus ir atkakliai ieškoti dokumentų. Taip geriausi mūsų istorikai ligi

šiol ir daro (pakanka paminėti Zenono Butkaus Baltijos valstybių vietos tarptautinėje politikoje ir tarpusavio santykių tarpukariu tyrimus). Tačiau tai galioja ir „mažosios“ istorikų cecho politikos tyrimams. Sovietinių laikų „kriptijų“ spyruoklių nesuprasime, neradę partinių ir kitokių kompetentingų sovietinių organų archyvuose medžiagos, kas, už ką, apie ką „davė signalus“, kas, kada, dėl ko į kokius kabinetus beldėsi. Naivu būtų tikėtis, kad tebegyvenantys tų įvykių liudininkai tokius dalykus, net ir labai norėdami, pajėgtų prisiminti. Čia turbūt ir susiduriame su jau minėtomis sakinėms istorijos ribomis.

A. Švedas praneša, kad interviu autorizuotas, t. y. E. Gudavičiaus peržiūrėtas. Profesoriumi galima tik padėkoti, kad jis teksto per daug neredagavo, todėl jis išlaikė būtent sakinėms teksto stilistiką: su visais minties eigos nelygumais, peršokimais, duobėmis ir panašiais dalykais, kurių neįmanoma išvengti improvizuojant. Jeigu redagavimo būtų daugiau, nebetiktų ir šios recenzijos antraštė, kurioje interviu lyginami su „Būtovės slėpinių“ laidomis. Tačiau ir reta televizijos laida transliuojama tiesioginiam eteriui. Prireikus, kruopščiai iš anksto surežisuotų spontaniškų diskusijų epizodai perfilmuojami. Tad pats knygos „režisierius-operatorius“ prie teksto galėjo padirbėti kiek daugiau. Tada tarp Vilniaus universiteto rektorių nebūtų minimas „Vytautas Kubilius“²¹ (*sic!*), ir nebūtų minimi du skirtingi Marxai (su „x“ ir „ks“).

Tačiau, žinoma, tai galų gale tik smulkmėnos. Lieka tik padėkoti Aurimui ir „Aidų“ leidyklai už didelį knygos parengimo darbą ir laukti jos tęsinį, apie kuriuos užsimena²² ir pats režisierius – klausėjas – operatorius.

²¹ Visa istorija yra gyvenimas, p. 238.

²² Žr. ten pat, p. 253.